

Vaksalaskolan i Uppsala

Byggnadsminnesutredning

Kv Vaksala
Uppsala stad och kommun

Johan Dellbeck

UPPLANDSMUSEET

Länsmuseum för Uppsala län

INLEDNING

Sedan Upplandsmuseet väckte frågan om byggnadsminnesförklaring i februari 2000 beslöts i samråd med länsstyrelsen, Uppsala kommuns tekniska kontor och projekterande arkitekt att en kulturhistorisk utredning av skolbyggnaden skulle göras inför den ombyggnad av skolan som planeras till 2001. Utredningen, som även skall ligga till grund för beslut om byggnadsminnesförklaring, presenteras i föreliggande form.

HISTORIK

Vaksalaskolan byggdes 1925-27 efter ritningar av stadsarkitekten i Uppsala Gunnar Leche. I maj 1927 skedde skolans högtidliga invigning med en specialskriven prolog av Olof Thunman. Vaksalaskolan byggdes för barnen i de östra stadsdelarna där befolkningsökningen sedan sekelskiftet varit stor. Den byggdes i nyklassicistisk stil och fick en tydlig prägel av offentlig monumentalbyggnad med sin placering vid södra sidan av Vaksalatorg. Detta bidrog till att höja de östra stadsdelarnas status. Skolan sågs också som en viktig symbol för stadens kommunala folkskola.

Vaksalaskolan byggdes i enlighet med Ecklesiastikdepartementets normalritningar för folkskolor från 1921 som var avsedda att tjäna som riktlinjer för folkskolor av olika storlek både i stad och på land. Gunnar Leche beskriver att Vaksalaskolan byggts enligt normalprogrammet "A större". I normalritningarna lades stor vikt på att anläggningen skulle ge en god arkitektonisk helhetsverkan och en för sitt ändamål lämpad värdighet, men samtidigt vara en byggnad för barn. Vaksalaskolan uppfyllde gott och väl dessa krav. Gunnar Leche gav skolan en helt egen arkitektonisk form. Normalritningarna följdes bara vad gällde planprogrammet. I detta fall kom skolbyggnaden i sig närmast att verka som normgivare för omkringliggande stadsdelar när de bebyggdes under 20-talet. Skolbyggnaden och ordnandet av kvarteren öster om järnvägen projekterades redan 1922 vilket kom att attrahera nya bostäder till området som till stor del bebyggdes med föreningshus i nyklassicistisk stil.

Skolan har en trelängad form med en lång smal byggnadskropp mot Vaksala torg. Fasaden mot torget ramas in av två sidorisalter försedda med kolonnprydda exedror (ett slags nischer) som markerar platsen för klassrumskorridorerna. Mitt i huvudfasaden finns ett portvalv som leder in till skolgården. Fasaderna uppvisar många arkitektoniska detaljer som vittnar om formlån från arkitekturhistorien. Portvalvet med sin tandsnittsförsedda kant har samma form som valvet på orangeribyggnaden i Botanicum i Uppsala, ritad av Louis Jean Desprez 1791. De kolonnförsedda exedrorerna har sagts vara inspirerade av den franske nyantike 1700-talsarkitekten Ledoux.

Vaksalaskolan fick från början en ovanligt påkostad konstnärlig utsmyckning. Här kan nämnas de klassicerande snickerierna och dörromfattningarna och dryckesfontänerna i gjutgods samt gedigna material i trapphus och korridorer som kalkstensgolv, dekorativa smidesräcken och klinkergolv. Den målade stadsplanen i östra trapphuset har sin förklaring: "I brist på särskilt rum för hembygdsundervisning har på väggen i en vestibul målats en dekorativ karta över Uppsala stad" skriver Gunnar Leche i en presentation av skolan i tidskriften Byggmästaren 1927. Kaklet vid tvättställen försågs med målningar av uppländska vallonbruk och uppsalaindustrier efter kartonger av konstnären John Österlund. Dessutom fanns även ett antal skulpturer uppställda i

korridorändarna mot söder. Skulpturerna, som var deponerade av universitetet, var avgjutningar i gips av 1600-talsskulpturer i Drottningholmsparken av holländaren Adrien de Vries. De är borta från skolan sedan många år.

Skolan har genom åren genomgått vissa ombyggnader, men den ursprungliga karaktären är i huvudsak bevarad. Den används fortfarande som skola, och fungerar som grundskola för årskurserna 1-9.

BYGGNADSBESKRIVNING

Stomme

Vaksalaskolan har källare gjuten i betong. Ytterväggar är murade som fullmurar i tegel med s.k. raka valv i dörr- och fönsteröppningar. Exedrorerna är platsgjutna i betong. Vissa inre väggar är murade i betongsten. Bjälklagen är av betong mellan stålbalkar.

Exteriör

Vaksalaskolan avgränsar Vaksalatorg mot söder. Mot torget har den en långsträckt fasad med två sidorisliter och ett portvalv i mitten. Sidorisliterna markerar de bågiga sidoflyglarna längs Väderkvarnsgatan och Salagatan som omsluter skolgården i söder. Sidorisliterna är putsade och avfärgade i vitt och försedda med exedror och parställda kolonner framför sidoflyglarnas mittkorridorer. Skolan är uppförd i två våningar. Grunden består av grovhuggen granit. Fasaderna i tegel är slammade med kalkbruk och avfärgade i en grågrön färg. Huvudfasaden mot torget har låga fönster i bottenvåningen. Övervåningen är här markerad som huvudvåning med sina höga smala fönster och rikt utsmyckade omfattningar. Fasaden avslutas uppåt av en slätputsad kornischkrönt fris. Portvalvet har en rusticerad omfattning.

Sidoflyglarnas fasader är något enklare till sin uppbyggnad. På en sockel av granit är fasaderna uppförda i två våningar med stomme i tegel. Fasaderna är slammade i grågrönt och avslutas uppåt av en kornischkrönt slätputsad fris med meanderslingor och låga vindfönster. Fönstren är lika höga i de bågiga våningarna och försedda med slätputsade vita omfattningar. Gavelfasaderna mot söder markeras av framskjutna, förhöjda mittpartier med vit slätputs och pilastrar som flankerar de stora fönsterpartierna till korridorerna. Ovan takfot finns stora rundbågsfönster till lärosalarna på vinden. Sidoflyglarna är försedda med säteritak med låga fönster i lanterninen till klassrummen på vinden.

Gårdsfasaden mot norr har i bottenvåningen en indragen arkadgång med kraftiga rusticerade pelare och en i övrigt rusticerad bottenvåning med gråbrun slamning. Övervåningen har höga fönster till gymnastiksalen. Entrédörrarna till skolan är belägna i anslutning till arkadgången, en till västra flygeln och en till östra. Det är dubbeldörrar med nyklassicistisk dekoration och dekorativa krön i form av stilsierade snäckor över ett klassiskt listverk.

Byggnadskroppen längs torget har ett flackt sadeltak. Samtliga tak är täckta med falsad, förzinkad stålplåt målad i svart. De övre takfallen på säteritaken har bevarat ursprunglig skivtäckning med dess karakteristiska rutmönster med horisontella liggande falsar. Övriga takfall är försedda med en sentida skivtäckning med förskjutna liggande falsar. Taken har fotrännor i plåt med rännkrokar. På taknockarna finns ett antal plåtklädda

skorstenar med profilerade utkragande krön. Stuprören är lackerade i grönt och har ett modernt standardutförande. Detsamma gäller fönsterblecken.

Samtliga fönster är ursprungliga sedan byggnadstiden och har kopplade tätspröjsade bågar i trä. De flesta fönster har två lufter men även några med tre lufter förekommer.

Färgsättning

Fasadernas färgsättning är ej ursprunglig. Den idag grågröna slamningen har ursprungligen haft en ljusare färg. På äldre foton ses hur fördelningen mellan ljusare och mörkare färg var olika den nuvarande. Sidorisaliternas yttre delar hade samma färg som resten av torgfasaden medan de indragna nischerna och halvkupolerna var ljusare. De slätputsade vita partierna är senast målade med plastfärg och slamningen är försedd med en stänkputs. Putssläppen idag är ganska stora i synnerhet på de slätputsade vita partierna.

Interiör

Skolan är uppdelad i två halvkorridor med varsitt trapphus. Planen i flyglarna är av mittkorridorstyp med klassrum på bägge sidor, utom på vinden där klassrummen är belägna i mitten med överljus från lanterninen. Byggnadskroppen mot torget inrymmer en gymnastiksal en trappa upp med underliggande omklädnings- och duschrum mm. Den enda invändiga förbindelsen mellan klassrumsflyglarna går via en läktare som löper längs gymnastiksalens norra sida.

Trapphus

Trapphusen har en påkostad och rikt utsmyckad inredning. Golv och trappor är belagda med rödbrun kalksten från Yxhult. I entréerna används samma kalksten även som bröstningsmaterial på väggarna. Socklar i trä är släta och upptill avslutade med en enkel hålkälsprofil. Väggarna i trapphusen är putsade och målade i ljusbeige färg. Vissa ytor täcks av målad mikrolitväv. Taken är putsade och vitmålade men nästan helt täckta med akustikplattor. Trapporna är försedda med räcken i svartmålat smide som har en mycket kraftig och uttrycksfull dekorativ form. I anslutning till trapporna sitter på varje våningsplan små skyltskåp i trä med klassicerande form. På vilplanet mellan bottenvåningen och våningen en trappa upp finns en spiselomfattning med kalkstensskiva som inramar ett värmeelement. Rakt fram i trappans riktning finns på varje våning utom vinden en klassrumsdörr som flankeras av kolonner med joniska kapital vilka bär upp ett entablement och en snäckliknande dekoration i trä. Dörrfodren i trapphusen har pylonliknande form med släta, uppåt avsmalnande lister, likt entrén till ett antikt tempel!

Mot norr sker dagsljusinsläpp genom ett stort uppglasat fönsterparti med tätspröjsade bågar. Fönstren närmast golvet skyddas med ett svartmålat smidesräcken. På bottenvåningen i östra flygeln finns en ursprunglig väggmålning med stadsplanen över Uppsala stad 1926 där stadens offentliga byggnader målats in. Intill stadsplanen finns den ursprungliga färgen kvar på putsen med svampad yta i olja med ockrafärger.

Över dörrarna till entréerna/vindfången finns dekorativa målningar från byggnadstiden med motiv som anknyter till skolans bildningsideal.

Dörrarna är helfranska fyllningsdörrar med 8 fyllningar per dörr.

Samtliga snickerier är målade i ljusgrått eller vitt.

Flera ursprungliga pendelarmaturer i koppar med glaskupor finns bevarade. I västra flygeln finns två ursprunglig dopfuntsliknande dryckesfontäner i gjutgods från Näfvekvärns bruk.

Korridorer

I korridorändarna mot söder finns spiraltrappor som på senare år skapats för nödutrymning Korridorerna avgränsas mot trapphusen och utrymningstrapporna av brandcellsindelade glasdörrar i aluminiumprofiler. Korridorgolven är täckta med ursprunglig Höganäsklinkers i gulbruna toner. Längs väggarna löper en något upphöjd golvfris av rödaktig kalksten vid kapphängarna. Kapphängarna i trä är försedda med träkolonner och murade, putsade gavelstycken med träklädda kanter som försetts med dekorativa emblem föreställande hantverksredskap. Väggarna är putsade och målade med gulbrun bröstning och ljusbeige över kapphängarna. Dörrarna till klassrummen är indragna i djupa, rundbågade dörrsmygar. Dörrarna har 8 fyllningar per dörr och spröjsade överljusfönster. I varje korridor utom på vinden finns två tvättställ med röd kalkstensskiva och kakel på väggen med motiv från vallonbruken i Uppland och kända uppsalaindustrier. Taken är putsade och försedda med akustikplattor. I östra flygelns korridor på bottenvåningen har en sektion av kapphängarna tagits bort och ersatts med förvaringsskåp för syslöjden.

På vinden löper korridorerna längs yttervägg mot öster respektive väster. Golven har linoleummattor, socklarna är av trä, släta med en enkel profil i överkant. Kapphyllorna längs ytterväggarna är ursprungliga och målade i brunt. Fönstren är låga s.k. sidliggarfönster. Dörrarna till klassrummen är lika de på bottenvåningen och våning 1 tr. Taken är klädda med skivor och målade i vitt.

Klassrum

Klassrummen har en enhetlig prägel. Golven har linoleummattor. Golvsocklarna är ursprungliga, släta med enkel hålkälsprofil i överkant. Dörrar och fönstersnickerier med foder är ursprungliga. I varje klassrum finns två förvaringsskåp i hörnen intill svarta tavlan. Taken är putsade och försedda med akustikplattor. Klassrummen på vindsvåningen är belägna mitt i våningsplanen. De har högt sittande fönster i lanterninen.

Gymnastiksalen

Gymnastiksalen är två våningar hög och sträcker sig längs den böjda fasaden mot Vaksala torg. Omklädningsrum och duschrutrum är belägna i bottenvåningen under gymnastiksalen på portgången östra sida. Gymnastiksalens golv är täckt med parkett. Socklarna är av samma typ som i klassrum m.fl. rum. Väggarna är försedda med skivklädd bröstning i gråbrunt, upp till fönstrens nederkant. Däröver är väggarna putsade och målade i ljust grågrönt. Längs södra väggen sitter en rad ribbstolar. Mot norr har salen en läktargång med parställda träkolonner med egyptiserande kapital. Mellan kolonnerna spänner sig valvbågar. Mot söder omgärdas salens fönster av pilastrar i trä. Taklisten är en hålkäl målad i brunt. Taklisten i läktargången har en rundstav målad i brunt med röda slingor. Taket är ett brunmålat brädtak till stor del täckt av ljusa akustikplattor.

Läktargången har parkettgolv och väggbröstning av board samt däröver putsade väggar målade i grågrönt. Fönstren är höga med spröjsade bågar och utanpåliggande spanjoletter. Mot trapphusen sitter dubbeldörrar med glasade överdelar.

Ombyggnader

Till stor del har skolan bevarat ursprunglig planlösning och inredning. I anslutning till gymnastiksalen fanns ursprungligen en badbassäng i bottenvåningen under gymnastiksalen väster om portgången. Här fanns också ett tvagningsrum med duschar och badkar. Bassängen var gjuten i betong ner i källarplanet, men är idag övertäckt och på platsen har skapats skolsköterskemottagning. Bassängen och badkaren var till för de barn som inte hade tillgång till badrum i hemmet, vilket de allra flesta inte hade på 1920-talet. Trapphuset är delvis förändrat. Tidigare fanns takfönster över trapphuset som gav dagsljus ovanifrån. De har senare satts igen men fönsterbågarna finns bevarade och skulle kunna sättas tillbaka.

Rektorsexpedition och kansli ligger på bottenvåningen i västra flygelns norra del. Den har skapats genom sammanslagning av ett f.d. klassrum och ett materielrum och delats in i mindre rum genom nya lättväggar. En trappa upp på samma plats har man gjort likadant för att skapa behövliga kontorsutrymmen.

Den utåt sett mest synliga förändringen är tillskapandet av utrymningstrappor i korridorändarna och uppsättande av brandcellsavskiljande dörrar i korridorerna.

Tidigare fanns två avträdesbyggnader i trä på skolgården. Senare har fler elevtoaletter skapats inne i skolbyggnaden i anslutning till trapphusen. De bägge avträdesbyggnaderna revs i samband med den nya matsalsbyggnadens tillkomst 1961. Matsalen, belägen på skolgården längs Norrtäljegatan, uppfördes efter ritningar Sven Jonsson. Det är en tidstypisk envåning byggnad i gult fasadtegel med platt tak. Matsalen är för närvarande under ombyggnad och kommer att byggas på med en andra våning.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING

Vaksalaskolan bildar en monumental fond på Vaksala torg. Det är en av de få märkesbyggnaderna i staden utanför den akademiska världen. Som sådan har den ett *omistligt värde för stadsbilden*. Skolan är stadsarkitekt Gunnar Leche första stora byggnad i Uppsala och var också storbyggmästaren Anders Diös första bygge i Uppsala. Vaksalaskolan räknas i översikter bland den svenska 20-talsklassicismens framstående byggnadsverk. Detta sammantaget ger byggnaden ett *stort arkitektur- och kulturhistoriskt värde*.

Detaljer av kulturhistoriskt värde

Exteriör

*Granitsockel.

*Ursprunglig puts med listverk och omfattningar samt den slammade muren kontrasterande mot de slätputsade ytorna.

*Samtliga fönster och de bägge burspråken intill portvalvet.

*Samtliga ursprungliga dörrar.

*Takfallen med falsad skivplåt och plåtklädda skorstenar med originalutformning.

*Smidesstaket och grindar runt skolgården.

Interiör

*Kalkstensbeläggning i trapphus, korridorer och entréer.

*Dekorativa väggmålningar

*Samtliga ursprungliga snickerier och beslag, dvs. fönster, dörrar, socklar, foder, taklister, gångjärn, trycken, lås m.m.

*Dörromfattningarna med kolonner i trapphusen.

*Kolonnerna i läktargången vid gymnastiksalen.

*Smidesräcken.

*Golvklinker och kalkstengolv.

*Tvättställ med målat kakel i korridorerna.

*Ursprungliga belysningsarmaturer.

*Dryckesfontäner i gjutgods.

Antikvariska riktlinjer för framtida underhåll

Förslag på återställande av ursprungliga kvaliteter:

1. Glasfiberväv avlägsnas från putsade ytor och slätputsade ytor återställs.
2. Akustikplattor i tak avlägsnas eller ges en bättre anpassad form och färg.
3. Kapphyllor som avlägsnats för textilslöjdens skåp återskapas i ursprungligt skick.
4. Ursprunglig färgsättning på snickerier och putsade väggar undersöks och återställs på sikt, i första hand i korridorer och trapphus, med linoljefärger.
5. Överljusfönster i trapphus återmonteras.
6. Samtliga dryckesfontäner i gjutgods återställs.
7. Fasaderna renoveras med kalkputs och ursprunglig färgsättning återställs med kalkfärg.

Tyvärn har korridorerna genom sin nuvarande uppstyckning med glasade brandskyddsdörrar och utrymningstrappor förlorat mycket i rumsmässig arkitektonisk kvalitet. Inför den förestående ombyggnaden vill museet föreslå en studie kring hur brandsäkerheten ska kunna ges en estetiskt mer genomtänkt utformning som bättre tar hänsyn till ursprungliga kvaliteter.

Förslag på delar som bör skyddas vid en byggnadsminnesförklaring.

1. Exteriören i sin helhet.
2. Byggnadens stomme och ursprungliga planlösning. Ändring av planlösning bör vara reversibel.
3. Samtliga ursprungliga snickerier i form av dörrar, foder, dörrromfattningar m.m.
4. Dekorativt måleri på väggar och tak.
5. Trapphus med smidesräcken och kalkstensplattor samt ursprungliga belysningsarmaturer.
6. Korridorerna med kapphyllor, handfat med dekorerade kakel samt klinkergolv.

Källor och litteratur

Uppsala kommun

Byggnadsnämndens arkiv: Ritningar

Upplandsmuseet

Fotografier

Andersson, Henrik O. & Bedoire, Fredric, *Svensk arkitektur, ritningar 1640-1970*, Stockholm 1986.

Bergold, Carl Erik, *Bostadsbyggande i Uppsala 1900-1950, en aspekt på folkhemmets framväxt*, diss, Uppsala 1986.

Holm, Birgitta, "Den typiska folkskolan", I *Byggnadskultur* nr 2 1988, Stockholm 1988.

Leche, Gunnar, "Vaksalaskolan i Uppsala", i *Byggmästaren 1927*, Stockholm 1927.

Svensson, Peter, *Vaksalaskolan i Uppsala, en arkitektur- och miljöhistorisk studie*, C-uppsats i konstvetenskap, Uppsala 1987.

Sejer, Ingrid, *Folkskolehus i Uppsala stad från 1830 till 1970-talet*, Uppsala u.å.

Söderberg, Karl, *Uppsala kommuns skolor, Uppsala stads historia VI:1*, Uppsala 1983.

Den imponanta fasaden mot Vaksala torg. Fotograf: Johan Dellbeck

Entréparti i rasthallen. Fotograf: Johan Dellbeck

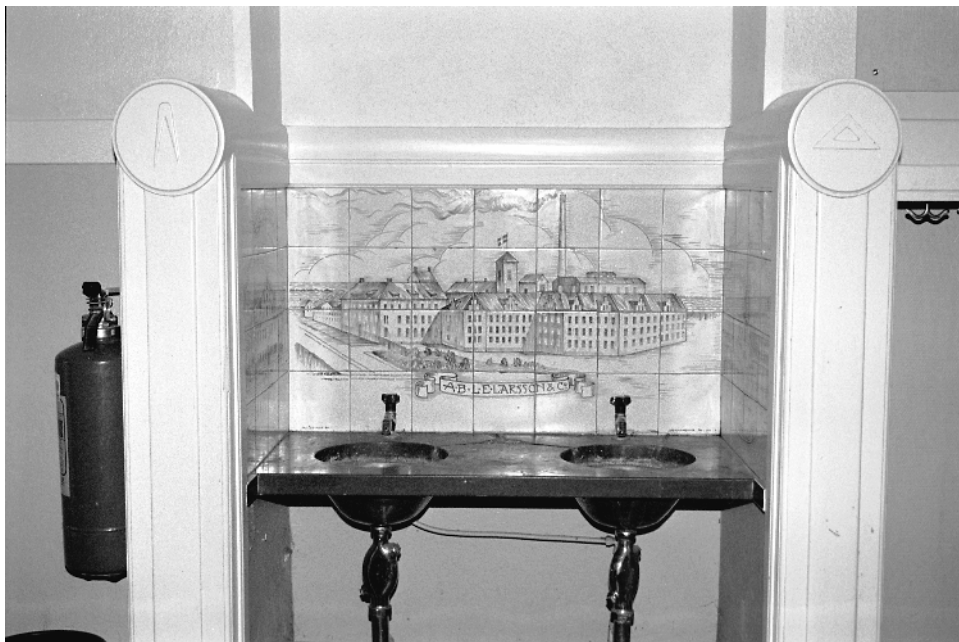
Biblioteket på vinden i västra flygeln. Fotograf: Johan Dellbeck.

Från västra trapphuset. Ursprungliga detaljer såsom träportik, dryckesfontän och takarmatur. Fotograf: Johan Dellbeck.

Stadsplan över Uppsala målad på vägg i östra trapphuset. Fotograf: Johan Dellbeck.

Tvättställ med ursprungliga kakelplattor. Motivet visar L.E. Larssons skofabrik i Uppsala. Fotograf: Johan Dellbeck.

Korridorerna som de ser ut idag med brandcellsörrar och utrymningstrappor. De gamla kapphängarna är bevarade. Fotograf: Johan Dellbeck.

Fotografi av trapphuset med sina kraftfulla smidesräcken. Fotograf: Johan Dellbeck.

Rasthallen och portvalvet. Fotograf: Johan Dellbeck.

Närbild på västra sidoraliten. Fotograf: Johan Dellbeck.

Skolgården strax efter invigningen 1927. Fotograf: Paul Sandberg.

Skolan murades med traditionella tegelmurar. Här är taket under resning. Fotografi av Paul Sandberg under byggnadstiden 1926.

Fotografi av träportal i ett av trapphusen omkring 1927. Här ses hur färgsättning var betydligt mer genomarbetad än i dag. Fotograf: Paul Sandberg.

I korridorerna stod från början gipsskulpturer deponerade av universitetet. Fotograf: Paul Sandberg.

*Bild från tvagningsrummet under gymnastiksalen. Rummet finns inte kvar.
Fotograf: Paul Sandberg.*